

УДК 376.3
DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-22

В.І. ЛАЗАРЕНКО,
*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології та психології управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Ю.О.ЧУПРИНА,
*магістр другого року навчання кафедри педагогіки та психології
Університету імені А. Нобеля (м. Дніпро)*

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-КОРИСНИХ НАВИЧОК У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

У статті аналізується проблема формування суспільно-корисних навичок у старших дошкільників з порушенням слуху, а також описуються констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту для виявлення динаміки суспільно-корисних навичок дітей з порушенням слуху та з'ясування ефективності розробленої розвиткової програми.

Ключові слова: соціальні навички, соціально-корисні навички, культура поведінки, комунікативні здібності, трудові уміння і навички.

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується інноваційними перетвореннями різних сфер життєдіяльності людини, в тому числі і соціальної. Головна проблема дитини з обмеженими можливостями здоров'я полягає в порушенні її зв'язку зі світом, обмеженій мобільності, бідності контактів з однолітками і дорослими, обмеженому спілкуванні з природою, недоступності низки культурних цінностей, а іноді й елементарної освіти. Проблеми соціальної адаптації та реабілітації дітей з порушенням слуху вирішуються в умовах цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу через їх включення в доступні сфери побутової, індивідуальної і суспільно значущої діяльності з урахуванням особистих інтересів і можливостей дітей. Існуючі освітні технології не повністю задовольняють потребу у формуванні навичок суспільно-корисної діяльності дітей із порушенням слуху, незважаючи на великий соціальний попит на такі технології.

Формулювання мети: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити формування суспільно-корисних навичок у старших дошкільників з порушенням слуху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що в спеціальній педагогіці порушення слуху розглядаються як зниження здатності виявляти і розуміти немовленнєві і мовленнєві звуки. Залежно від інтенсивності і частотності розрізняють такі види порушення слуху, як глухота (глухі, такі, що не чують, люди) – порушення слуху, за якого неможливо виявляти і розуміти звуки, у тому числі і звуки мовлення; туговухість (слабочуючі, такі, що погано чують) – більш легке порушення слуху, за якого сприйняття звуків утруднено [1]. На думку Т. Богданової, психічний розвиток дітей з таким порушенням – це своєрідний шлях розвитку, що здійснюється в особливих умовах взаємодії із зовнішнім світом. Первинний дефект слухового аналізатора веде до недорозвинення функцій, пов'язаних з ним найтісніше, а також до уповільнення розвитку ряду інших функцій, пов'язаних зі слухом опосеред-

ковано. Порушення розвитку деяких психічних функцій, у свою чергу, гальмують психічний розвиток глухої або слабочуючої дитини [3].

Соціальний розвиток дитини з порушенням слуху обумовлюється низкою чинників: станом слуху, рівнем розвитку мовлення, їх індивідуальними особливостями, спеціально організованим навчанням, умовами сімейного виховання. Соціалізація дітей з порушеннями слуху полягає в інтеграції таких дітей у суспільство, щоб вони могли набути і засвоїти певні цінності і загальноприйняті норми поведінки, необхідні для подальшого життя у суспільстві [2]. *Соціальний розвиток* – це процес, під час якого дитина засвоює цінності, традиції, культуру суспільства, у якому вона має жити, грати, спілкуватися з дорослими і однолітками. Вона вчиться жити поруч з іншими, враховуючи їхні інтереси, правила і норми поведінки в суспільстві, тобто стає соціально компетентною [4].

Навички суспільно-корисної діяльності – це усвідомлені, поступово сформовані у результаті виховання дії з творчого перетворення навколишньої дійсності, що приводить до розвитку дитини з порушенням слуху, самовиховання, збагачення соціального та комунікативного досвіду, вони формують відповідальність, працьовитість, охайність. Види навичок суспільно-корисної діяльності, що використовуються у вихованні дітей із порушенням слуху, такі: навички самообслуговування; сільськогосподарської праці; різні трудові операції; волонтерська робота. А також саме соціальні навички: здатність дитини взаємодіяти з іншими людьми, сприймати себе і людей, дотримуватися в суспільстві загальноприйнятих норм. Сформованість соціальних навичок є основою формування у дітей навичок суспільно корисної діяльності (праці) [5].

Педагогічними умовами формування навичок суспільно-корисної діяльності у дітей з порушенням слуху є: відповідність роботи загальнодидактичним принципам та специфічним принципам роботи з дітьми з порушеннями слуху; створення сприятливого середовища; взаємодія батьки – педагоги – діти; підтримання комунікативної активності дітей з порушеннями слуху; готовність педагогів до спеціалізованої діяльності з формування навичок суспільно-корисної діяльності [2].

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи обрану проблему, ми припустили, що формування суспільно-корисних навичок у дітей з порушенням слуху буде ефективним за умов:

- 1) використання особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання дітей дошкільного віку з порушенням слуху;
- 2) цілеспрямованої систематичної розв'язкової роботи з дітьми дошкільного віку з порушенням слуху;
- 3) розроблення та впровадження розв'язкової програми «Марафон корисних справ», спрямованої на формування соціальних навичок суспільно корисної діяльності у дітей старшого дошкільного віку з порушенням слуху.

Для проведення дослідження ми обрали такі **методи дослідження**. *Теоретичні*: вивчення та аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; *емпіричні*: констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту для виявлення динаміки суспільно-корисних навичок дітей з порушенням слуху та з'ясування ефективності розробленої розв'язкової програми. Для обробки отриманих результатів було використано методи *математичної статистики*: кількісний аналіз результатів дослідження та статистичну обробку за допомогою непараметричного критерію U-Манна-Вітні для малих вибірок. Узагальнення результатів здійснено з використанням *інтерпретаційних методів*.

Для проведення емпіричного дослідження обрано такі *методи*, як 1) шкальна оцінка сформованості соціальних форм поведінки дитини (за результатами спостереження, А. Щетініної, Л. Кірса); 2) програма спостереження за культурою поведінки дитини (А. Щетініної); 3) карта спостережень за проявами комунікативних здібностей у дошкільників (А. Щетініної, М. Нікіфорової); 4) діагностика трудових умінь і навичок дітей дошкільного віку (С. Бабенко).

Емпіричне дослідження проводилось на базі Комунального закладу освіти «Багато-профільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклюзивного навчання» Дніпропетровської обласної ради. Вибірка: 31 дитина старшого

дошкільного віку 5–6,5 років. Задля досягнення поставленої мети та проведення емпіричного дослідження, було сформовано дві групи: експериментальну (ЕГ) – 16 дітей із порушенням слуху (слабочуючі) та контрольну (КГ) – 15 дітей також із порушенням слуху (слабочуючі).

Емпіричне дослідження проходило у 3 етапи. *Констатувальний етап* – травень–червень 2018 р. (провели первинну діагностику дітей старшого дошкільного віку за допомогою дібраних методик дослідження). *Формувальний етап* – серпень–вересень 2018 р. (впроваджували програму «Марафон корисних справ» із формування навичок суспільно-корисної діяльності лише в експериментальній групі, а саме, з формування культури праці, трудових навичок, любові до праці, взаємодопомоги у спільній діяльності, розпізнавання емоцій, моральності та моральних якостей, корисних соціальних навичок. У контрольній групі діти продовжували навчатися за звичайною програмою. Також у дослідженні взяли участь вихователі, психологи, логопеди. *Контрольний етап* – жовтень 2018 р. (провели діагностику дітей експериментальної та контрольної груп за методиками, якими користувалися на першому етапі дослідження; здійснили статистичну обробку за непараметричним критерієм U-Манна-Вітні для малих вибірок, що дозволило побачити ефективність проведеної розвкової роботи).

На першому етапі – *констатувальному* – виявлено що, мають місце переважно негативні форми соціальної поведінки у дітей із порушеним слухом, що виявляється у підвищеній агресивності, конфліктності, не бажанні допомагати одноліткам. Діти із порушеннями слуху мають низькі показники рівня культури поведінки, вони рідше виражають подяку, не вміють надати й приймати допомогу, низький рівень розвитку мають комунікативні навички. Комунікація часто має егоцентричний характер; дитина не враховує бажання однолітків, не зважає на їхні інтереси, наполягає на своєму, провокує конфлікти. Більшість дітей із порушенням слуху мають низький та середній рівень розвитку трудових навичок. Встановлення розбіжностей за всіма показниками суспільно-корисних навичок між результатами ЕГ та КГ наведено у табл. 1.

Отримані результати статистичної обробки свідчать про те, що на констатувальному етапі емпіричного дослідження відсутні відмінності у показниках культури поведінки, комунікативних якостей, комунікативних дій і умінь, комунікативних здібностей та трудових навичок і умінь між дітьми експериментальної (ЕГ) і контрольної (КГ) груп. Мають місце розбіжності лише у показниках позитивних і негативних форм поведінки дітей. А це свідчить про те, що на початку нашого дослідження (у травні–червні 2018 р.) рівень сформованості соціальних навичок суспільно-корисної діяльності старших дошкільників з порушенням слуху двох груп (ЕГ і КГ) був практично однаковим.

Таблиця 1

Встановлення розбіжностей між показниками суспільно-корисних навичок старших дошкільників з порушенням слуху ЕГ і КГ на констатувальному етапі дослідження

Показник	Середній ранг		Показник U емп. Манна-Вітні	Рівень значущості
	ЕГ	КГ		
Позитивні форми соціальної поведінки	19,86	12,80	63,0*	0,026, p<0,05
Негативні форми соціальної поведінки	19,43	11,20	65,0*	0,024, p<0,05
Культура поведінки	16,47	15,5	112,5	0,770, p>0,05
Комунікативні якості	15,31	16,73	131,0	0,682, p>0,05
Комунікативні дії і уміння	14,75	17,33	140,0	0,446, p>0,05
Комунікативні здібності	15,34	16,7	130,5	0,682, p>0,05
Інтегративний показник трудових навичок і умінь	16,5	15,47	112,0	0,770, p>0,05

Примітка: * p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01.

На другому етапі – *формувальному* – ми застосували в експериментальній групі розвтовку програму із формування соціальних навичок суспільно-корисної діяльності «Мара-

фон корисних справ», а учні контрольної групи навчалися за звичайною програмою. За допомогою програми ми формували культуру праці, трудові навички, любов до праці, довільну регуляцію поведінки і діяльності, взаємодопомогу у спільній діяльності, виховували навички спілкування з оточенням та між собою, комунікативні здібності, уміння орієнтуватися в новому соціальному середовищі.

Розвиткова програма має певні етапи та види активності старших дошкільників.

Перший етап – вимушеної активності – є підготовчим у розвитку соціальної активності. Форми роботи:

1) соціальна активність в *доступних видах праці*: праця на природі; догляд за речами у групі (книжки, іграшки, чистота у групі, прикрашання до свят); догляд за тваринами у «живому кутку»; допомога молодшим товаришам (ігри, допомога у режимних моментах);

2) *виїзні екскурсії*;

3) *короткочасні доручення*: прибирання опалого листя, прибирання ділянки від сухих гілок, збір листя для осінніх виробів;

4) *виставка дитячих малюнків* «Кожна праця у нас в пошані»;

5) серія занять (*бесіда*), метою яких було дати дітям уявлення *про роль різних видів праці в житті людей*.

Другий етап роботи – потенційної (усвідомленої) соціальної активності у праці. Форми роботи:

– організація занять з формування трудових умінь і навичок у процесі трудової діяльності в *куточку природи*;

– *блок розвиткових занять «Корисні соціальні навички»*: «Я знайомлюсь із собою» (5 занять по 1 годині), «Взаємодія з оточуючими» (7 занять по 1 годині), «Мої корисні навички» (5 занять по 1 годині).

На третьому – *контрольному* – етапі дослідження ми знову продіагностували дітей двох груп за допомогою обраних методик та виявили динаміку розвитку суспільно-корисних навичок старших дошкільників експериментальної групи (ЕГ), перевірили ефективність розробленої розвиткової програми та підтвердили результативність проведеної роботи.

За підсумками реалізації розвиткової програми у експериментальній групі підвищився рівень розвитку суспільно-корисних навичок дітей старшого дошкільного віку із порушенням слуху за усіма показниками, які ми досліджували, а саме:

– в експериментальній групі відбулися більш якісні зміни *позитивних і негативних форм соціальної поведінки* у дітей ЕГ (3 дитини) порівняно з дітьми КГ. У контрольній групі також спостерігаються позитивні зміни, але вони незначні (тільки у 1 дитини). Позитивні форми поведінки показали 62,5 % (10) дітей ЕГ, що на 18,8 % (3) дітей більше, а ніж на констатувальному етапі. І, відповідно, на 18,8 % (3) дітей зменшилися прояви негативних соціальних форм поведінки порівняно з констатувальним етапом. А в КГ збільшення позитивних і зниження негативних соціальних форм поведінки відбулися лише на 6,6 % (1 дитина);

– у дітей з порушеннями слуху ЕГ відбулися більш суттєві зміни у *культурі поведінки* порівняно з показниками дітей КГ. У дітей контрольної групи результати змінилися не суттєво – тільки на 6,7 % (1 дитина) змінився високий і низький рівень культури. А результати дітей експериментальної групи зазнали більших змін: на контрольному етапі залишилося лише 12,5 % (2 дитини) з низьким рівнем культури поведінки в експериментальній групі, це на 37,25 % (5 дітей) менше, ніж на констатувальному етапі. На 25 % (зміни відбулися у 4 дітей) підвищився високий рівень культури. І на 7,25 % (2 дитини) підвищився середній рівень культури;

– відбулися зміни у розвитку *комунікативних здібностей* у дітей ЕГ. Показник сформованості комунікативних здібностей суттєво підвищився і досяг середнього рівня, порівняно з низьким рівнем на початку дослідження. Інші складові комунікативних здібностей – комунікативні якості і комунікативні дії також значно підвищилися. А у дітей контрольної групи усі показники комунікативної сфери суттєво не змінилися;

– відбулися зміни у розвитку трудових навичок і умінь як у дітей ЕГ, так і КГ, але більш суттєві зміни відбулися саме у дітей з порушеннями слуху в ЕГ.

Високий рівень трудових навичок виявлено у 43,75 % дітей експериментальної групи порівняно із констатувальним етапом. Це на 31,25 % (5 дітей) більше. Дещо нижчими вия-

вилися кількість дітей з середнім рівнем (43,75 %) – на 13 % (2 дитини) менше, але зменшилась і кількість дітей з низьким рівнем (12,5 %) – на 18,75 % (3 дитини) менше, ніж на констатувальному етапі.

Визначення статистично значущих відмінностей, які відбулися у розвитку суспільно-корисних навичок дітей старшого дошкільного віку з порушенням слуху в експериментальній групі (ЕГ) до і після формувального експерименту, бачимо в табл. 2.

Таблиця 2

Встановлення розбіжностей між показниками сформованості суспільно-корисних навичок старших дошкільників з порушенням слуху ЕГ на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Показник	Середній ранг		Показник U емп. Манна-Вітні	Рівень значущості
	ЕГ констатув. етап	ЕГ контрольн. етап		
Позитивні форми соціальної поведінки	15,97	17,03	136,5	0,752, p>0,05
Негативні форми соціальної поведінки	14,95	16,33	138,9	0,747, p>0,05
Культура поведінки	10,94	22,06	68,7**	0,001, p<0,01
Комунікативні якості	10,78	22,22	79,6**	0,001, p<0,01
Комунікативні дії і уміння	10,88	22,12	64,5**	0,001, p<0,01
Комунікативні здібності	10,56	22,44	85,3**	0,682, p<0,01
Інтегративний показник трудових навичок і умінь	12,03	20,97	112,7**	0,006, p<0,01

Примітка: * p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01.

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що відбулися суттєві зміни практично у всіх показниках соціальних навичок, що свідчить про те, що розвиткова робота дала позитивний результат. На статистично значущому рівні відбулися зміни у навичках культурної поведінки, розвитку комунікативних якостей, дій і умінь, комунікативних здібностей. А також на статистично значущому рівні підвищився інтеграційний показник трудових навичок старших дошкільників з порушенням слуху. Не відбулися суттєві статистично значущі зміни у формуванні соціальних форм поведінки, але на рівні сирих балів такі зрушення все ж мають місце.

Ми порівняли результати експериментальної (ЕГ) і контрольної (КГ) груп на контрольному етапі дослідження (табл. 3). Отримані результати засвідчили, що між показниками суспільно-корисних навичок дітей з порушенням слуху ЕГ та КГ на контрольному етапі виявлено статистично значущі відмінності практично за всіма їх складовими, окрім позитивних і негативних форм соціальної поведінки. Але на рівні сирих балів такі відмінності мають місце, можливо вони дещо не досягли статистичної значущості, але вони існують.

Таблиця 3

Встановлення розбіжностей між показниками соціальних навичок суспільно-корисної діяльності старших дошкільників з порушенням слуху ЕГ і КГ на контрольному етапі дослідження

Показник	Середній ранг		Показник U емп. Манна-Вітні	Рівень значущості
	ЕГ	КГ		
Позитивні форми соціальної поведінки	19,00	12,80	183,7	0,060, p>0,05
Негативні форми соціальної поведінки	18,00	13,60	174,7	0,060, p>0,05
Культура поведінки	19,34	12,43	66,50*	0,033, p<0,05
Комунікативні якості	21,16	10,50	37,5**	0,001, p<0,01
Комунікативні дії і уміння	20,25	11,47	52,00**	0,006, p<0,01
Комунікативні здібності	21,12	10,53	38,00**	0,001 p<0,01
Інтегративний показник трудових навичок і умінь	20,34	11,37	50,50**	0,005, p<0,01

Примітка: * p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, контрольний етап дав змогу перевірити ефективність роботи на формувальному етапі та підтвердив результативність проведеної розвиткової роботи. Гіпотеза про умови формування соціальних навичок суспільно-корисної діяльності у дітей з порушенням слуху підтверджена. Подальшими можуть бути дослідження щодо формування психологічного та емоційного благополуччя старших дошкільників з порушенням слуху.

Список використаних джерел

1. Богданова Т.Г. Сурдопсихология: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Т.Г. Богданова. – М.: Академия, 2002. – 224 с.
2. Мельничук О.В. Педагогічні умови соціальної адаптації дітей із вадами слуху до умов спеціалізованого освітнього закладу / О.В. Мельничук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [редкол.: С. О. Смолюк та ін.]. Педагогічні науки. – 2010. – № 13: – С. 104–107.
3. Практикум по коррекции психического развития детей с нарушением слуха / И.А. Михаленкова, Н.В. Анисимова, Н.В. Мирошниченко, К.В. Дроздовская. – СПб.: КАРО, 2012. – 120 с.
4. Солодянкина О.В. Социальное развитие ребенка дошкольного возраста / О.В. Солодянкина. – М.: АРКТИ, 2006. – 88 с.
5. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности общественно полезной деятельности школьников / Д.И. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1980. – № 4. – С. 158–164.
6. Щетинина А.М. Диагностика социального развития ребенка: Учебно-методическое пособие / А.М. Щетинина. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. – 88 с.

References

1. Bohdanova, T.H. (2002). *Surdopsikholohiia* [Surdopsychology]. Moscow, Akademiia Publ., 224 p. (In Russian).
2. Melnychuk, O.V. (2010). *Pedahohichni umovy sotsialnoi adaptatsii ditei iz vadamy slukhu do umovy spetsialnoho osvithnoho zakladu* [Pedagogical conditions of social adaptation of children with hearing impairments to the conditions of a specialized educational institution]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedahohichni nauky* [Scientific herald of Volyn National University named after. Lesia Ukrainka. Pedagogical sciences]. Lutsk, no. 13, pp. 104–107 (In Ukrainian).
3. Mikhalkenkova, I.A., Anisimova, N.V., Miroshnichenko, N.V. & Drozdovskaia K.V. (2012). *Praktikum po korrektsii psikhicheskoho razvitiia detei s narushcheniem slukha* [Workshop on the correction of the mental development of children with hearing impairment]. Sankt Peterburh, KARO Publ., 120 p. (In Russian).
4. Solodiankina, O.V. (2006). *Sotsialnoe razvitie rebenka doskolnoho vozrasta* [Social development of a child of preschool age]. Moscow, ARKTI Publ., 88 p. (In Russian).
5. Feldshtein, D.I. (1980). *Psikholohicheskie osobennosti obshchestvenno poleznoi deiatel'nosti shkolnikov* [Psychological features of socially useful activities of schoolchildren]. *Voprosy psikhologii* [Psychology issues], no. 4, pp. 158–164 (In Russian).
6. Shchetinina, A.M. (2000). *Diahnostika sotsialnoho razvitiia rebenka* [Diagnosis of child social development]. Velikii Novhorod, NovHU im. Yaroslava Mudroho Publ., 88 p. (In Russian).

В статье анализируется проблема формирования социально-полезных навыков у старших дошкольников с нарушением слуха, а также описываются констатирующий, формирующий и контрольный этапы педагогического эксперимента для выявления динамики общественно-полезных навыков детей с нарушением слуха и выяснения эффективности разработанной развивающей программы.

Ключевые слова: социальные навыки, социально-полезные навыки, культура поведения, коммуникативные способности, трудовые умения и навыки.

The article analyzes the problem of formation of socially useful activities of the children with hearing disabilities, as well as describes the recording, forming and control stages of the pedagogical experiment to reveal the dynamics of socially useful skills of children with hearing impairment and to establish the effectiveness of the elaborated development program.

Key words: social activities, socially useful activity, culture of behavior, communication skills, working skills and abilities.

Одержано 3.10.2018.